

De christen-democratie als beweging van de toekomst

De wereld van de toekomst wordt gekenmerkt door secularisatie, pluralisme en individualisering. De christen-democratie die sinds het sleuteljaar 1989 in een nieuwe historische fase is terechtgekomen moet op zoek gaan naar een antwoord op de uitdagingen en problemen van de moderne cultuur. Dit artikel is een bewerking van de discussienotitie die ten grondslag lag aan het symposium over 'De christen-democratie als beweging van de toekomst'.

De politieke en maatschappelijke omgeving krijgt een ander aanzien in de toekomst. De veranderingen zijn deels cultureel van aard. Daarnaast ervaren mensen ingrijpende ontwikkelingen in de fysieke leefomgeving. Vooral technologische vernieuwingen werken door op velerlei terrein. Op de economie bijvoorbeeld. Innovatief vermogen, het genereren van nieuwe kennis en het omzetten van die kennis in producten die commercieel relevant zijn gaan de concurrentiekracht van de economie sterk bepalen. De toename in kennis is een ontwikkeling die in de hele wereld aan de gang is, ook in landen en regio's die tot voor kort als ontwikkelingsland werden gezien. Om bij te blijven zijn investeringen in technologische vernieuwing noodzakelijk. Het geldt voor ondernemingen en voor overheden. Ook aan het onderwijs worden zware eisen gesteld. Wanneer dergelijke inspanningen uitblijven, betekent dat op termijn verlies van econo-

mische slagkracht. Voor Europa en voor Nederland.

Technologische vernieuwing is nauw verbonden met de snel voortschrijdende informatisering van de internationale samenleving. Nieuwe communicatietechnieken en mogelijkheden hebben van de wereld een dorp gemaakt. Door satellietverbindingen, telefoon en fax ontstaan geheel nieuwe communicatiepraktijken en nieuwe verhoudingen tussen instituties en mensen. Niet minder belangrijk is de sterk verbeterende toegankelijkheid tot kennis, via CD-I, CD-Rom en andere kennisbronnen. Wie die bronnen weet te benutten, beschikt over een breed scala aan mogelijkheden. Kennis wordt een belangrijke politieke machtsfactor.

In de negentiende en twintigste eeuw gaven politieke en militaire krachtsverhoudingen tussen staten de doorslag in de internationale betrekkingen (en ook nu komt dat voor; een verwijzing naar de burgeroorlog in Bosnië-Herzogo-

wina is wat dit betreft voldoende). Na de Tweede Wereldoorlog kwamen daar economische verhoudingen bij. Zo heerste gedurende meerdere decennia het beeld van een Eerste, Tweede en Derde Wereld. Dat beeld is inmiddels danig veranderd. Delen van de Eerste Wereld verkommeren, terwijl sommige landen van de Derde Wereld een aanzienlijke economische groei kennen. 'Overzichtelijkheid' heeft plaats gemaakt voor 'Powershift' en mondiale concurrentie van grote economische blokken. Een van de belangrijkste, zo niet de belangrijkste factor daarbij vormt het hebben van kennis. Kennis van wetenschap en technologie, van concurrentiefactoren, van politieke en maatschappelijke factoren in andere landen en regio's, van consumentenvoorkeuren en van prijsstellingen. Wie geen of onvoldoende kennis bezit, geraakt op het tweede plan.

Kennis draagt bij aan internationalisering van het maatschappelijk leven, openheid en groeiende onderlinge afhankelijkheid van staten en samenlevingen. Groeiende internationale economische concurrentie stelt nieuwe eisen aan het bevorderen van werkgelegenheid. Onderlinge afhankelijkheid staat ook onderlinge beïnvloeding toe. Openheid in de internationale betrekkingen heeft een niet te verwaarlozen bijdrage geleverd aan de golf van democratisering van de jaren tachtig en negentig in de wereld. Staten zijn geen gesloten eenheden meer - zo zij dat ooit geweest zijn - noch economisch, noch sociaal, noch cultureel. Dat geldt ook voor de Europese Unie. De verstrengeling van samenlevingen binnen de Unie is zo hecht dat oorlog als middel om conflicten te beslechten ondenkbaar is geworden.

Europa is als culturele eenheid herken-

baar, maar ook hier is sprake van openheid naar de wereld. Openheid is niet alleen een zaak van technologie, van opvattingen of van economische concurrentie, maar ook van mensen. De grote stromen politieke vluchtelingen zijn een ramp van de eerste orde. Voor de betrokkenen zelf en - zeker waar onrecht de oorzaak is - voor de internationale gemeenschap. Openheid schept daarnaast mogelijkheden voor migratie om economische motieven. Er ontstaan migratiestromen van probleemhaarden van welke aard ook in de wereld naar delen waar mensen een verbetering van hun lot hopen te vinden.

Deze radicale verandering van omgevingsfactoren is een proces van nieuwe kansen maar ook van nieuwe bedreigingen. Kennis, technologie en communicatie kunnen mensen, organisaties en regio's ten goede komen, maar zij worden evengoed - en intensiever - gebruikt voor criminele doeleinden. Technologie kan ook gebruikt worden voor de ontwikkeling van verfijnde wapensystemen of nauwelijks te detecteren werktuigen voor terrorisme. Openheid kan leiden tot multiculturele verrijking, maar ook tot onoplosbare integratieproblemen. Zonder de 'beschutting' van grenzen waait het harder. Dat hoeft geen probleem te zijn, mits de verworteling in de samenleving sterk genoeg is. Bomen die niet stevig geworteld zijn, worden omgelegd door een stevige wind. In reactie op het guurder geworden klimaat kan politiek nationalisme nieuwe aantrekkingskracht krijgen.

Veranderende cultuur

Temidden van alle turbulente omwentelingen kan houvast in de vorm van normatieve oriëntatie dan ook niet worden gemist. Omgevingsfactoren, zoals hier-

boven beschreven, gaan ten diepste terug tot opvattingen van mensen over hun verantwoordelijkheid en over de ontwikkeling van de samenleving. Zij gaan terug op de vraag hoe te reageren op objectieve veranderingen als het wegvallen van grenzen en de constante informatiestroom door de media die gebruik maken van de 'electronic highway'. Veranderende omgevingsfactoren komen voort uit menselijk handelen en menselijk geweten.

Drie ontwikkelingen zijn van essentieel belang voor de wereld van de toekomst.

In de eerste plaats maakt de Westerse wereld een proces van secularisatie mee. Bij velen is de band met levensbeschouwing losser geworden of zelfs doorgesneden. Ook vervuilen mensen de ene levensbeschouwing voor een andere. Kerkgang is in veel Westerse landen ongebruikelijk geworden, terwijl in andere delen van de wereld christelijke en andere religies in opkomst zijn. Het bestaan van christelijke organisaties staat ter discussie. Kennis van Bijbelse verhalen en symbolen (velen in Europa kennen niet meer de betekenis van christelijke feestdagen) is niet vanzelfsprekend aanwezig. Vooral echter ontbreekt het meer en meer aan een integrerend levensbeschouwelijk perspectief, aan een samenhangende visie op mens en maatschappij. De secularisatie heeft voor een deel het hart uit de samenleving weggenomen.

In de tweede plaats is er - nauw verbonden met de secularisatie - een toenemend pluralisme in de vraag naar zin. Wereldkerken versplinteren tot groepen, kleine geloofsgemeenschappen, autonome instituties. Christelijke godsdiensten concurreren met Oosterse religies, *New Age*, fundamentalistische groepen, maar ook met het vooropstel-

len van zelfontplooiing en materialistisch genot. Het verstaan van de zin van het leven wordt op zeer uiteenlopende manieren ingevuld. Problematisch is niet zozeer de veelvormige invulling van levensbeschouwelijke vragen, als wel het risico dat dergelijke groepen en bewegingen geen opdracht voor zichzelf zien in de inzet voor mens en wereld.

In de derde plaats worden secularisatie en pluralisme in de beleving van zin gevoed door de individualisering. Mensen zijn mondiger geworden, hebben eigen opvattingen, maken zelf hun keuzes en zijn wars van bevoogding door maatschappelijke instituties. Individualisering als benadrukking van de verantwoordelijke persoon moet worden toegejuicht. Maar mensen moeten wel boodschap aan elkaar houden. De autonomie van de menselijke rede heeft langzamerhand haar hoogtepunt bereikt. Deze individualisering speelt een rol bij - positief geduid - doorbreking van vastgeroeste leef- en denkpatronen, maar is tevens gerelateerd aan het uiteenvallen van maatschappelijke verbanden, vereenzaming van mensen ook als gevolg van werkloosheid, lossere bindingen aan instituties. Individualisering betekent in het licht van de grotere keuzemogelijkheden dat mensen geneigd zijn te kiezen voor andere opvattingen, voor andere instituties of voor lossere relaties.

Secularisatie, pluralisme in zinbeleving en individualisering werpen mensen terug op het eigen lot, maar leiden ook tot het besef dat mensen behoefte hebben aan geborgenheid, aan ideële perspectieven, aan oriëntatiepunten die houvast bieden. Dat laatste kan op een breed terrein worden waargenomen. De individualisering als concept van maatschappelijke ordening heeft een aan-

Het forum tijdens de discussie op zaterdagochtend. V.l.n.r. Donner, Hirsch Ballin, Van Gennip, Van Rooy en Andriessen.

(foto Mieke Schlaman)

zienlijk deel van haar aantrekkelijkheid verloren. Het is opvallend dat gemeenschapszin en gemeenschapsdenken de laatste tijd sterk in opmars zijn. Er zijn nieuwe sociale bewegingen opgekomen van mensen die wel willen omzien naar de ander. Omwille van zorg voor de menselijke waardigheid in bijvoorbeeld mensenrechtenbewegingen. Omwille van zorg voor het behoud van de schepping in bijvoorbeeld milieu-organisaties. De toegenomen internationale openheid blijkt gepaard te gaan met een groeiende betrokkenheid bij wat er in de wereld gebeurt.

Na een periode waarin waardenvrijheid voorop stond is thans weer ruimte voor moreel besef en moreel beraad, ook waar de politiek en de overheid aan de orde zijn. Het is opvallend dat na het staatscollectivisme van de jaren zeventig en het marktgerichte individualisme van de jaren tachtig thans de herstelde verantwoordelijkheid, de positie van

het maatschappelijk initiatief - particuliere organisaties en instanties, *civil society* - volop in de belangstelling staan.

Kritiek op tendenzen in de moderne cultuur

De twintigste eeuw mag worden afgesloten met een positieve balans. Na het fascisme is ook het communisme overwonnen. De totale controle van het Sowjet-systeem is opzij gezet. De verstarde verhoudingen die daar het gevolg van waren, zijn opengebroken. Vraagstukken, die te lang in de vrieskist zijn bewaard, komen nu in alle hevigheid naar boven. De toekomst is open. Daarmee is sinds het sleuteljaar 1989 de christen-democratie in een nieuwe historische fase gekomen. De christen-democratie wil op zoek gaan naar een nieuwe rol met een nieuwe opdracht. De christen-democratie wil, aan het begin van het derde millennium, een antwoord ontwikkelen op de moderne

cultuur, op de uitdagingen en problemen die daarin worden opgeroepen. Een beweging met toekomst zal de geboden kansen aangrijpen. Tegelijk kan zij er niet omheen goede nota te nemen van fundamentele kritiek die op de huidige cultuur wordt uitgeoefend. Zo wordt geconstateerd dat de afkeer van totalitaire experimenten heeft geleid tot een voorkeur voor het tegenovergestelde, namelijk een markteconomie die geen weg meer weet met het sociale. Een samenleving, waaruit een gedragscultuur, die geënt is op het omzien naar de ander, is weggedrongen. Zonder dat er een andere cultuur van waarden voor in de plaats is gekomen, waarbij normen worden gerespecteerd om deze waarden in de praktijk te brengen. Het is niet verwonderlijk dat er zoveel gesproken wordt over zingeving en verlies aan oriëntatie.

De voormalige Amerikaanse veiligheidsadviseur Zbigniew Brzezinski drukt het als volgt uit: *"In brief, this century has seen mankind move from experimentation with coercive utopia, from a passionate embrace of absolutist melamtyths to careless toying with relativistic agnosticism."*¹

Vaclav Havel voegde daar als vroegere Tsjechische dissident de volgende waarschuwing aan het Westen aan toe: Het totalitaire systeem is in uiterste instantie een bolle spiegel van de gehele moderne civilisatie en een harde - misschien wel laatste - oproep tot een algemene herziening van haar zelfbeeld. In zijn essay 'Politiek en geweten' maakte hij de volgende analyse: "De mens heeft de absolute horizon van datgene waartoe hij zich verhoudt afgeschafte, hij heeft zijn persoonlijke 'pre-objectieve' ervaring van de wereld ontkend, terwijl hij zijn persoonlijke geweten en bewustzijn ergens naar de badkamer van zijn woning verbannen heeft als

iets dat zo privé is dat het niemand iets aangaat. Hij heeft zijn persoonlijke verantwoordelijkheid niet willen dragen, als was het een 'subjectieve illusie' - en schiep in plaats daarvan een nieuwe illusie die van alle illusies de gevaarlijkste is: de fictie van een objectiviteit die vrij is van alles wat concreet menselijk is, de constructie van een rationele opvatting van de kosmos, het abstracte schema van een vermoedelijke 'historische noodzakelijkheid'.²

De mogelijkheden van de technologische ontwikkeling worden niet geleid door bewuste keuzen, die zijn ingegeven door morele waarden. Maar zij vertonen een eigen dynamiek. Mensen zijn geneigd zich die ontwikkelingen te laten aanleunen, zolang het hun ten voordele strekt. De econoom John Kenneth Galbraith wees op het armzalige van de 'culture of contentment'.

Een cultuur van zelfgenoegzaamheid, waarin de geslaagden en de rijken zich afschermen; hun eigen - maar dan ook alleen die - boontjes doppen en van de regering bescherming vragen tegen allerlei vormen van criminaliteit en ongerief. Aldus zou, in de visie van veel kritici, in het openbare leven 'zin' niet meer zijn dan doelma-

tigheid, nut, de bevrediging van materiële behoeften. Zelfverwerkelijking en zelfontplooiing zouden in een dergelijke cultuur de voornaamste drijfveren worden. Zin zou niet meer een oproep van buitenaf zijn, die mensen in beweging brengt.

Is er wel reden tot de zelfgenoegzaamheid, zoals Galbraith haar beschreven heeft? In zijn analyse van genoemde ontwikkeling stelt de econoom en voormalig minister-president van

---

De toekomst is open. Daarmee is sinds het sleuteljaar 1989 de christendemocratie in een nieuwe historische fase gekomen.

België Mark Eyskens de vraag hoe de mens de grote veranderingen van de tijd zal doorstaan. De moderne maatschappij herbergt alle risico's in zich van vervreemding. Vervreemding van de mens ten opzichte van de maatschappij en haar functioneren. Vervreemding van de mens ten opzichte van zijn of haar eigen bestemming. Hij vat dit sluipende proces samen met de term 'vermenning'.³ Onvermijdelijk moet dat effecten hebben. Is de mens bereid om verantwoordelijkheid te nemen? Is er ontvankelijkheid voor het appèl dat op de mens wordt uitgeoefend?

Moet dat geen consequenties hebben op de visie op de samenleving van vrije en verantwoordelijke mensen, zoals de christen-democratie die voorstaat? Moet de christen-democratie kritisch contrapunt worden tegenover een cultuur waarin zelfgenoegzaamheid dominant is? Zo heeft Ernst Hirsch Ballin het verwoord tijdens het symposium 'Zingeving en verantwoordelijkheid' van het Wetenschappelijk Instituut voor het CDA. De term 'contrapunt' is ontleend aan de muziek. Het is een andere noot dan de hoofdtoon, maar waar beide klinken ontstaat harmonie. De christen-democratie zou dan het kritische tegengeluid laten horen.⁴

Het antwoord van de christen-democratie

De veranderingen in de omgevingsfactoren en in de cultuur hebben onvermijdelijke gevolgen voor de plaats en taak van de christen-democratie als politieke beweging. De christen-democratie wordt teruggeworpen op haar bestaansredenen. Er zijn twee verleidingen bij het zoeken van een nieuwe rol voor de christen-democratie: Het CDA kan zijn verlies nemen, zich aanpassen

aan dominante culturele veranderingen en meer in het bijzonder de ontkerking. Dan zou de partij de christelijke grondslag laten varen en proberen opnieuw kiezers te werven in het politieke midden. Met als grote risico de politieke overbodigheid. Het CDA zou ook kunnen kiezen voor het afleggen van een christelijk getuigenis, vanuit de rol van hinderlijk moralist. Dat is de geïsoleerde positie waar klein-rechts voor kiest.

Zwichten voor een van beide verleidingen hoeft niet, wanneer de christen-democratie zich met vernieuwde kracht bewust is van haar eigen missie. Wanneer zij met nieuwe energie inhaakt op haar inspiratiebron en haar eigen karakter, waar zij vanouds haar vitaliteit aan ontleent. Wanneer zij "haar eigen identiteit sterker laat doorklinken in beleid en opstelling van haar politici en bestuurders in alle geledingen", zoals de resolutie van de CDA-Partijraad van 19 november 1994 het aangaf. En dat vanuit een houding van openheid en dialoog en van vertrouwen in de toekomst.

Er is alle reden de diepste drijfveren en de eigen missie van de oprichters van de christen-democratische politieke beweging in Nederland in de negentiende eeuw te memoreren. Zij stonden voor een uitdaging in de toenmalige cultuur die niet minder zwaar was dan de huidige. A. Kuiper leverde 'architectonische kritiek op de maatschappij'. H. Schaepman werd door de historicus Rogier als 'vrijbuitervoor trekker van een zich omhoogworstelend volksdeel' gekenschetst.⁵ A.E. de Savornin Lohman benadrukte het rechtsstatelijke aspect van deze strevingen. Zij kozen niet voor een houding van afkeer van de wereld, maar waren bereid er middenin te staan. Onbehagen over een sa-

menleving en een staat die doordrenkt was met vrijzinnige waarden zette hen aan tot de organisatie en mobilisatie van hun mensen. Zij eisten een publieke rol voor het Goede Nieuws van de Bijbel terug. Zij lieten zich niet dwingen in een rol van marginalen. En zij hielden evengoed afstand tot het 'heersend' liberalisme, zoals dat gebruikelijk was in de hogere kringen. Maar zij accepteerden het kader van de parlementaire democratie en zij zetten zich in om via de instellingen die deze hun bood hun programma van emancipatie van de kleine luyden en hun achtergestelde geloofsgenoten aan te vatten. Daarbij kozen de voormannen voor hun mensen en hun gemeenschappelijke idealen. Zo droegen zij bij tot een pluriforme samenleving waarin ook de christelijke maat, toon en cultuur herkenbaar konden zijn.

In de cultuur van vandaag, met al haar kansen en bedreigingen, heeft het Goede Nieuws volop betekenis. In de Bijbel gaat het om de mens in zijn relatie tot Zijn Schepper, om mensen en niet om systemen. Zoals hierboven is geconstateerd, is het aanbod aan alter-

natieve verklarende verhalen tegenwoordig groot.

Er is openheid voor het Goede Nieuws als een mogelijk antwoord voor ieder. Een mogelijkheid voor wie zich oriënteert op geloof, hoop en liefde. De vijandigheid van een aantal jaren geleden ten

opzichte van het Goede Nieuws is goeddeels voorbij. God is niet meer het vanzelfsprekende antwoord, maar een mogelijkheid. Aan de christen-democratie de taak om die mogelijkheid voor de politieke zaak aan de orde te stellen. Aan de christen-democratie de taak om

de ervaringen en de lotgevallen van mensen tot onderwerp te nemen. Wellicht heeft de christen-democratie zich in de beleidspraktijk van de afgelopen jaren teveel gericht op het opbouwen van systemen, waardoor de mensen - om wie het uiteindelijk gaat - aan het zicht zijn onttrokken. Zij heeft haar talent om in contact te staan met mensen verborgen.

Een politieke beweging die vanuit de eigen drijfveren hernieuwd contact met mensen aangaat, staat middenin in de samenleving. Zij kiest niet voor het isolement, noch past zij zich aan aan heersende trends. Maar zij grijpt positieve kansen aan die daar geboden worden: de vraag naar zin, de hernieuwde belangstelling voor maatschappelijk initiatief, de ongekende mogelijkheden van kennis en techniek, de democratisering, de culturele verscheidenheid, de toegenomen mondigheid van mensen. De christen-democratie heeft het in zich om zich sterker dan voorheen te verplaatsen in de concrete leefsituatie van mensen, in hun werk, hun gezin, hun buurt, hun vrijetijdsbesteding. Zij moet in staat worden geacht aansluiting

te vinden bij de manier waarop mensen actief zijn in moderne sociale bewegingen en daaraan zin ontlenen.

Dat zou een moderne uitleg kunnen zijn van het begrip 'volkspartij'. Een partij die weest heeft van wat mensen beweegt in

hun verschillende maatschappelijke posities en die hen vandaaruit verenigt op basis van een eigen en herkenbaar alternatief. Zo'n partij zoekt niet de politieke zuiverheid in afzijdigheid. Ook valt zij niet voor de verleiding zich aan de moderne cultuur aan te passen door

---

**De christen-
democratie heeft
haar talent om in
contact te staan met
mensen verborgen.**

---

haar wezenskenmerk, de inspiratie door het Goede Nieuws, te laten varen. Maar zij gaat de dialoog aan met mensen en de cultuur waarin zij verkeren.

Vragen voor het symposium

In het voorafgaande zijn de thema's geformuleerd die op het symposium over de christen-democratie als beweging van de toekomst centraal zouden staan. In het kort gingen inleiders en deelnemers - ieder met zijn of haar eigen accenten en invalshoeken - in het debat in op de volgende vragen:

1. Welke zijn de wezenlijke veranderingen in cultuur en maatschappelijke omgeving? Hoe ziet de wereld van de toekomst er uit? Wat zijn de mogelijkheden van techniek en informatisering? Zijn wij in staat de positieve elementen daaruit te gebruiken? Kunnen wij de negatieve bijverschijnselen in toom houden? Wat is onze indruk van de tendensen van secularisatie, pluralisme in de beleving van waarden en individualisering? Op welke kenmerken van die ontwikkelingen kunnen wij inhaken?
2. Als de christen-democratie hernieuwd contact met mensen moet aangaan, hebben wij dan weet van wat mensen beweegt? Waar zijn zelfstandige en mondige mensen op aan te spreken? Hoe kan de christen-democratie de lotgevallen van mensen tot onderwerp nemen? Wat heeft de christen-democratie hun te bieden? In de snel veranderende omgeving en de moderne cultuur zoeken mensen met hun mogelijkheden en hun zorgen naar oriëntatie, naar geestelijke ankers. Kan de christen-democratie een brug slaan tussen de veranderingen in de maatschappelijke omgeving en de behoefte aan ideële oriëntatiepunten?
3. Wat betekent de beantwoording van deze vragen voor de opstelling van het

CDA, de politieke exponent van de christen-democratische beweging in Nederland? Wat houdt het versterkte bewustzijn van de eigen missie concreet in? En hoe kan het CDA daarmee opnieuw bezieling uitstralen? Wat zijn de consequenties voor de beleving van grondslag en uitgangspunten van de partij? Hoe moet het CDA zich in de huidige politieke verhoudingen opstellen?

De christen-democratie is in een nieuwe historische fase gekomen. De antwoorden die zij nu formuleert op de vragen van deze tijd bepalen de mogelijkheid voor de christen-democratie om een beweging te zijn van de toekomst.

Prof. mr. dr. J.P. Balkenende en drs. Tb. B.F.M. Brinkel zijn stafmedewerkers van het Wetenschappelijk Instituut voor het CDA.

Noten

1. Zbigniew Brzezinski, *Out of Control. Global Turmoil on the Eve of the 21st Century* (New York N.Y. 1993) 204.
2. Vaclav Havel, 'Politiek en geweten', in: Vaclav Havel, *Naar alle windstreken* (Baarn 1990) 85.
3. Mark Eyskens, *Bron en horizon. Het avonddland in de impasse* (Tiel 1987) 77 ev.
4. E.M.H. Hirsch Ballin, 'Christen-democratisch contrapunt', *Christen democratische Verkenningen* (januari 1995) 17.
5. L.I. Rogier, *Katholieke herleving, geschiedenis van katholiek Nederland sinds 1853* (S-Gravenhage 1956) 335.